

13. Словарь-тезаурус современной русской идиоматики: около 8000 идиом современного русского языка / Ин-т рус. яз. им. В.В. Виноградова РАН; А.Н. Баранов, Д.О. Добровольский, К.Л. Киселева [и др.]; под редакцией А.Н. Баранова, Д.О. Добровольского. – М.: Мир энциклопедий Аванта+, 2007. – 1135, [1] с. (СТСРИ).

14. Фразеологический объяснительный словарь русского языка / Ин-т рус. яз. им. В.В. Виноградова РАН; Баранов А.Н., Вознесенская М.М., Добровольский Д.О. и др.; под редакцией А.Н. Баранова и Д.О. Добровольского. – М.: Эксмо, 2009. – 704 с. (ФОС-РЯ).

15. Атаманова Н.В. Семантика звукообозначений в поэзии Ф.И. Тютчева. – Брянск: ООО «Ладомир», 2012. – 215 с.

16. Шанский Н.М. и др. Краткий этимологический словарь русского языка. Пособие для учителей. Под ред. чл.-кор. АН СССР С.Г. Бархударова. Изд. 3-е, испр. и доп. – М., «Просвещение», 1975. – 543 с.

17. URL (Русская поэзия. Владимир Маяковский. Письмо Татьяне Яковлевой): <http://guroem.ru/mayakovskij/v-pocelue-ruk.aspx>

18. Чагин, Г.В., Ремизов, В.Б., Козьмина, М.А. Ф.И. Тютчев и Л.Н. Толстой. Два гения / Г.В. Чагин, В.Б. Ремизов, М.А. Козьмина. – М.: ООО «ТИД «Русское слово – РС», 2006.

19. Фелицына В.П., Прохоров Ю.Е. Русские пословицы, поговорки и крылатые выражения // Лингвострановедческий словарь. Под ред. Е.М. Верещагина и В.Г. Костомарова. – М., Издательство «Русский язык», 1979.

УДК [811.111 + 811.161.2]’ 371

Олексин О.Ю.

(Івано-Франківськ, Україна)

СТРУКТУРА ТА ОСОБЛИВОСТІ АСОЦІАТИВНОГО МОДЕЛЮВАННЯ КОНЦЕПТІВ «ЧАС» І «ПРОСТІР» У СВІТЛІ ПСИХОЛІНГВІСТИЧНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ (на матеріалі фразеологічних одиниць)

Стаття присвячена аналізу семантики концептів «час» та «простір» та спробі інтерпретації даних концептів із застосуванням методу лінгвістичного асоціативного експерименту. Шляхом проведення ланцюгового асоціативного експерименту та методу квотної вибірки, проаналізовано особливості побудови моделей асоціювання, визначені ядро та периферія вищезазначених концептосфер.

Ключові слова: *концепт, моделі асоціювання, асоціативний експеримент, психолінгвістика, мовна свідомість.*

Статья посвящена анализу семантики концептов «время» и «пространство», а также попытке интерпретации данных концептов с применением метода лингвистического ассоциативного эксперимента. Путем проведения цепного ассоциативного эксперимента и метода квотной выборки, проанализированы особенности построения моделей ассоциирования, определены ядро и периферия вышеупомянутых концептосфер.

© Олексин О.Ю., 2012

Ключевые слова: концепт, модели асоціювання, асоціативний експеримент, психолінгвістика, язикове свідомство.

The article is concerned with semantic analysis of the concepts «time» and «space», and attempt at interpretation of these concepts with the application of the method of linguistic associative experiment. By carrying out of the chain associative experiment and the method of quota sampling, features of creation of the association models were analyzed, the core and the periphery were identified.

Key words: concept, association models, associative experiment, psycholinguistics, linguistic consciousness.

Ідея асоціації як універсальної основи психіки була започаткована ще мислителями античності, зокрема Платоном та Аристотелем, і сприймалась як ідея про відображення взаємозв'язку предметів в уяві. Час не стояв на місці і видатні мислителі та науковці К.Г.Юнг, М.Вертгеймер і Д.Кляйн запропонували проєктивний метод для дослідження мотивації особистості. У ньому випробуваному пропонувалось якомога швидше відповідати на набір слів-стимулів будь-яким словом, яке спадало їм на думку. Асоціації, що виникали, реєструвалися за їх типом, частотою однорідних асоціацій, часом між словом-стимулом та відповіддю випробуваного [1: 35].

Нас як лінгвістів звісно цікавить метод, що є витвором порівняно молоді науки – психолінгвістики, основа й сфера дослідження якого, була закладена психологами та психіатрами (К.Юнг, З.Фройд, Ф.Гальтон), й доповнена та розширена лінгвістами (Л.Щерба, А.Пешковський, А.Леонтьев) [4; 5]. Лінгвістичний асоціативний експеримент включає у себе наступні підвиди: *вільний, спрямований, ланцюговий*. Вільний асоціативний експеримент ґрунтується на тому, що опитуваному пропонується слово-стимул, на яке він повинен зреагувати першим словом, що спаде йому на думку, спрямований асоціативний експеримент характерний тим, що експериментатор скеровує відповіді респондентів у певне русло шляхом накладання відповідних обмежень (наприклад – слід використовувати лише певні граматичні категорії: іменник, прикметник, дієслово чи лише слова із певними лексичними значеннями: синоніми, антоніми), у ланцюговому – респонденту надається можливість відповісти необмеженою кількістю слів, що спали йому на думку, при виголошенні слова-стимула [2: 174–182]. Слід зазначити, що А.Леонтьев відносить ланцюговий асоціативний експеримент до вільного, а спрямований називає контрольованим [3: 5–6].

Тож перейдімо ближче до *предмету* нашого дослідження, а саме фразеологічних одиниць, що позначають концепт «час» та «простір». Оскільки, фразеологічні одиниці втілюють історичний, повсякденно-емпіричний та культурний досвід етносу, особливо цікавим *завданням* для нас було розглянути втілення цих явищ на прикладі концепту «час», а для більшої образності порівняти його із концептом «простір». Й не менш важливим було те, що концепт «час» найчастіше концентрується навколо мікрополя «ніколи» й «давно», фразеологічна образність яких передається шляхом екстралінгвістичних причин, тобто ірреальних, вигаданих (фіктивних від лат. – fictio «формування; вигадка, вимисел») подій та явищ. Тож логічним було для порівняння й протиставлення розглядати концепт не реального, а фіктивного простору (*потрапити до Ельдорадо, мешкати у дідька на куличках, вирушити за тридев'ять земель, бути на сьомому небі від щастя*) [6].

Слід зазначити, що категорія часу представлена у народів світу великою кількістю стійких словосполучень, прислів'їв та приказок. Про події зі значенням *давно* німці скажуть: *vor Olims Zeiten, da die Leute nicht klug waren* (до часів Оліма, ще коли люди не були розумними), *seit Menschen sich besinnen* (відколи люди себе пам'ятають), *seit Noah aus der Arche gegangen ist* (відколи Ной зійшов з ковчегу), *seit Adams Zeiten* (із часів Адама), росіяни: *с допотопных времен, при царе косаре, когда турки воевали, в незапамятные времена, при царе Горохе, когда людей было трохи, английці ages (and ages) ago, from time immemorial* (із незапам'ятних часів), *since Hector was a pup* (коли Гектор ще цуценям був). Про події зі значенням *ніколи* ті ж самі народи скажуть - *am zweiten Sonntag nach dem ersten Schnee* (у другу неділю після першого снігу), *wenn die Kuh wird Eier legen* (коли корови яйця нестимуть), *wenn Ostern und Pfingsten auf einen Tag fallen* (коли Пасха та Трійця на один день припадуть); рос. *после дождичка в четверг, на турецкую паску, после второго пришествия, в Вознесенье, когда оно будет в воскресенье, когда тебе земляная жаба титьку даст, когда рак в поле свистнет, at the Greek calends* (до грецьких календ), *when pigs fly* (коли свині літатимуть), *when Hell freezes over* (коли некло замерзне) [7; 8; 9].

Ми проаналізували кількісне співвідношення фразеологічних одиниць фіктивного часу та простору ("в чистому вигляді" – *par excellence*). Володіючи числовими даними, були зроблені наступні висновки – фразеологізми фіктивного часу породжують більшу кількість контекстів ніж фразеологізми **фіктивного** простору. Щодо частоти вживання, то числові дані теж на користь фразеологізмів часу. Із 188 досліджених фразеологізмів фіктивного простору та часу частка 87,2% припадає на фразеологізми часу, частка 12,8% на фразеологізми простору. Нас зацікавила така явна числова диференціація і аби піддати перевірку деякі наші припущення щодо такої кількісної переваги, а також розглянути концепти «час» та «простір» під новим кутом зору, ми вирішили вдатися до лінгвістичного асоціативного експерименту. Перш за все перед нами постало питання вибору виду асоціативного експерименту, кожен з яких має як свої переваги так і недоліки. Оскільки предметом нашого інтересу було не лише ядро, а й периферія вищезазначених концептосфер, а також необмежена та спонтанна реакція респондентів, вибір ланцюгового асоціативного експерименту був чітким та логічно вмотивованим. Оскільки експеримент проводився на базі Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, ми вдалися до квотної вибірки, на прикладі аспірантів даного університету, що забезпечило нам можливість здійснити наближене моделювання студентського складу університету, а також, через те, що даний навчальний заклад є класичним, охопити й розмаїття його навчальних спеціалізацій (починаючи із біохіміків й фізиків закінчуючи психологами та літературознавцями). З огляду на те, що досліджувана нами тема пов'язана із такими фундаментальними концептами як «час» та «простір», вибір слів-стимулів був цілком очевидний. Окрім побудови асоціативного ланцюжкового ряду, респонденти також заповнювали відповідні поля анкети, що давало нам змогу отримати більш розгорнуту інформацію, а саме – прізвище, ім'я, по батькові, вік, назву здобутої респондентом спеціальності, сферу діяльності. Ці дані виявились особливо корисними для аналізу, оскільки представники однієї професійної групи часто давали однотипні відповіді, що підтверджує відповідне твердження Карла Юнга про однотипність реакції у людей однієї професії, яка ще більше проявляла себе на прикладі членів однієї родини [10]. Наш

експеримент вбачав предметом свого аналізу коло осіб, котрі не знаходились у родинних зв'язках (або таких не було виявлено), тим не менш «професійні» реакції також слугують яскравою ілюстрацією даної інтравербальної закономірності. Зокрема структура асоціативного ряду із словом-стимулом «простір» у респондентів зі спеціальностей біологія, біохімія, агрохімія та лісове господарство рясніла семантичними гніздами із природничою тематикою: довкілля, навколишнє середовище, природа, ліс, поле, океан. Щодо реакцій на слово-стимул «час», вони теж були досить промовистими: існування, життя, важливість, недостатність, тривалість. Звісно можна заперечити, що вищенаведені поняття може використовувати кожен пересічний мовець, проте саме у зрізі даних спеціальностей ці слова отримують своє особливе професійно-забарвлене значення, це саме той випадок, коли знання діяльнісного бекграунду респондента відіграє важливу роль у інтерпретації даних асоціативного експерименту. Наступні реакції не менш цікаві. Простір – множина, об'єкти, площа, об'єм, Евклід, топологія. Час – вимір, секунда, цикл, година. Нескладно здогадатися, що дані асоціативні реакції належать представникам точних наук – фізикам та математикам. Філологи (англійська, німецька, французька, українська філологія) на противагу демонструють розмаїту та більш емотивно-забарвлену лексику. Час – весна, кохання, цінність, Париж, гроші. Простір – країна, держава, воля, незалежність, гори, пустеля, поля, блакить, галявина, небо. Правознавці асоціюють простір зі свободою, місцем, територією, а час із секундою, миттю, ситуацією та рухом. Звісно нас цікавили не лише професійно-орієнтовані слова-реакції (хоча й вони є досить репрезентативними з огляду теорії Карла Юнга), але й інші числові співвідношення, зокрема, залишалось відкритим питання щодо «лідерів рейтингу».

Висновки та перспективи подальших досліджень

Перш ніж розглядати найбільш частотні асоціативні реакції пригадаймо, що відправним пунктом даного дослідження послужила різниця числова відмінність між частоюю жввання фразеологізмів простору та часу (87,2% – фразеологізми часу, 12,8% – простір). Ми припускали, що концепт «час» асоціюється зі словами, що позначають годинник, зміну (доби, пір року), плин (води, ріки, часу), а тепер порівняймо ці дані із даним отриманими нами у ході експерименту. Отже із 60 ретельно відібраних нами анкет, а це 225 реакцій на слово-стимул «час» та 210 реакцій на слово-стимул «простір», найвищою частотністю володіють: годинник (14), година (9), місяць (5), тривалість(5), а також гроші (5). Як бачимо наші припущення знайшли числове підтвердження. *Цікавою* є також асоціативна реакція «час – гроші», а точніше знаменитий афоризм *Бенджаміна Франкліна*, що згідно класифікації, розробленої для обробки даних вільних асоціацій відноситься до типу «завершення фрази», а у більш стилі її версії до підтипу «завершення широко зрозумілого твердження».

Концепт «простір» виявив більшу розмаїтість відповідей учасників анкетування: свобода (13), безмежність (6), безкінечність(3), безмежний(1) безмежжя (1), безкрайне (1), великий (2) = (14), космос (11), час (7), всесвіт (6), небо (6), а також велику кількість різноманітних географічних об'єктів: поле (3), степ (1), галявина (1),савана (1), океан (2), море (1), гори (2), Буковель (1) і т.д. Велика кількість суб'єктивних одиничних реакцій у порівнянні із реакціями, викликаних концептом «час», спонукає до міркувань. Можливо це явище свідчить про те, що у кожної людини постає унікальне бачення пов'язане із зображуваним явищем простору. Все ж не робитимемо передчасних висновків, адже

предметом даної статті став лише перший етап дослідження, попереду асоціативний експеримент із дещо іншими умовами вибірки («фізики» та «лірики», а саме студенти факультету іноземних мов Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника та студенти факультету автоматизації та комп'ютерних наук Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу), й спеціальне анкетування для представників німецькомовного й англомовного культурного ареалу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Філософський словник /За ред. В.І.Шинкарука. — 2. вид. І доп. — К.: Голов. ред. УРЕ, 1986. — 800 с.
2. Практикум по общей, экспериментальной и прикладной психологии: Учеб. пособие/В. Д. Балин, В. К. Гайда, В. К. Гербачевский и др.; Под общей ред. А. А. Крылова, С. А. Маничева. — СПб.: Питер, 2002. — 560 с.: ил. — («Практикум по психологии»).
3. Словарь ассоциативных норм русского языка (САНРЯ) / Под ред. А. А. Леонтьева, М.: МГУ, 1977. — 192 с.
4. Сахарный Л.В. Введение в психолингвистику: Курс лекций. - Л.: Издательство Ленинградского университета, 1989. — 184 с.
5. Щерба Л. В. О тройном аспекте языковых явлений и эксперименте в языкознании.// Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность.— М., 1974.
6. Гаврись В. І., Пророченко О. П. Німецько-український фразеологічний словник. – К. : Радянська школа., 1981. – Т.1. – 416 с. ; Т.2. — 382 с.
7. Duden – Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten / Wörterbuch der deutschen Idiomatik / hrsg. und bearb. von Günther Drosdowski und Werner Scholze – Stubenrecht. - Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich : Dudenverl., 1992(Der Duden; Bd.11).
8. Бинович Л.Э. Гришин Н.Н. Немецко-русский фразеологический словарь. Под ред. д-ра Малиге-Клаппенбах и К. Агрикола. Изд. 2-е, испр. и доп. М.: Русский язык, 1975. — 656 с.
9. Кунин А. В. Русско-английский фразеологический словарь. — Изд. 4-е, переработанное и дополненное. Около 20 тыс. фразеологических единиц. — М.: «Русский язык», 1984. — 942 с.
10. Карл Густав Юнг Название: Аналитическая психология. Тавистокские лекции Издательство: Азбука-классика Год: 2007 — 176 с.